

ADAM HOCHSCHILD
DUCH KRÁĽA
LEOPOLDA

PRÍBEH CHAMTIVOSTI, UTRPENIA
A ODVAHY V KOLONIÁLNEJ AFRIKE

N

Adam Hochschild
King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa

Copyright © 1998 by Adam Hochschild
Afterword copyright © 2020 by Adam Hochschild
Introduction copyright © 2020 by Barbara Kingsolver
Translation © Martin Sliz
Cover photo © Kudryashka/Adobe Stock
Design & Layout © Miro Čevela
Slovak edition © 2022 by N Press, s. r. o.

ISBN 978-80-8230-115-4

DUCH KRÁĽA LEOPOLDA

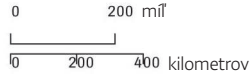
DUCH KRÁĽA LEOPOLDA

PRÍBEH CHAMTIVOSTI, UTRPENIA A ODVAHY
V KOLONIÁLNEJ AFRIKE

ADAM HOCHSCHILD

PREDSLOV NAPÍŠALA
BARBARA KINGSOLVER

Kongo v roku 1900

dažďový prales

ANGLO-EGYPTSKÝ SUDÁN

PREDSLOV

Barbary Kingsolverovej

Časť svojho detstva som strávila v Kongu. Bola to síce len krátka epizóda, skôr akési dobrodružstvo namiesto druhého ročníka základnej školy, no jej vplyv na môj život bol zásadný. Netuším, do akej miery sa stopa, ktorú Afrika zanechala v mojom vnútri, podpísala na tom, kým som, no o tridsaťpäť rokov neskôr som držala v ruke dve hrubé knihy – obe venované Kongu. Jednu z nich som sama napísala, druhú som s nemým úžasom prečítala. O projekte Adama Hochschilda som sa dozvedela až vo chvíli, keď som dokončila román *The Poisonwood Bible* (*Otravníková Biblia*). *Ducha kráľa Leopolda* mi podaroval jeden kníhkupec. Bolo to na jeseň a ja som práve cestovala po krajine s vlastnou knihou. Domnieval sa, že si určite rada prečítam ďalší nový text o Kongu. Po dlhom štúdiu konzských dejín, kultúry, jedovatých hadov a pod. som však túžila po čomkoľvek, len nie po Kongu. Napriek tomu som na druhý deň v lietadle knihu otvorila. A okamžite jej prepadla. Bola ohromujúca. Zhodou náhod sme pracovali na textoch, ktoré sa síce líšili žánrom, no vo svojej podstate sa na seba ponášali. Na pulty sa dostali len pár týždňov po sebe a pôsobili ako knižné zarážky na konci storočia koloniálneho a postkoloniálneho vykorisťovania. Bola som pyšná, že moja kniha stojí na policike rovno vedľa tej jeho. Odvtedy ubehlo už dvadsať rokov a na mojom pociete sa nič nezmenilo.

Za skutočný zázrak sa však dá považovať skôr to, že príbeh, na ktorý sa ľudstvo tak úspešne pokúša zabudnúť, sa rozhodli vyrozprávať hneď dvaja ľudia. V predhovore knihy Hochschild opíše moment, keď sa prvýkrát dozvedel, že nútená práca v Kongu

si vyžiadala osem až desať miliónov obetí, čo robí z tejto udalosti najväčšie jatky v modernej histórii. Hochschild bol síce ostrielá-
ným profesionálom, ktorý sa ako novinár roky venoval ľudským
právam, no nikdy nepočul o tom, že by sa v histórii Konga vy-
skytovalo obdobie, čo počtom mŕtvych presahovalo holokaust.
Nerozumel, ako je to možné. Hľadanie odpovedí a následné spracovanie do pozoruhodného príbehu Európou sponzorovanej ge-
nocídy sa zhmotnili v knihe, ktorú práve držíte v rukách.

Ako píše autor, jeho novinársku zvedavosť stimuloval najmä fakt, že začiatkom šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia Kongo dokonca navštívil. Zhodou okolností som sa tam v tom čase nachádzala aj ja, no moja cesta k profesionálnemu záujmu o tému bola oveľa kľukatejšia. Keď som sa s rodinou presťahovala z amerického vidieka do Afriky, mala som príliš málo rokov na to, aby som rozumela politickým udalostiam, odohrávajúcim sa v tom čase v Kongu. Konkrétne myslím tajný zásah zahraničných mocností, ktorý mal zabrániť nástupu novej nezávislej demokracie, a bitku nadnárodných korporácií o haldy nerastného bohatstva, ktoré vyťahovali z plných konzuských vreciek ako v postkoloniálnom výpredaji. Ničomu z tohto sedemročné dievčatko nerozumelo. Napokon, nedokázala som naplno oceniť ani len to, ako moja mama a ďalší ľudia v okruhu niekoľkých kilometrov, žijúci v rovnakých podmienkach, zápasili s rodinným životom v dedinách bez vodovodu či elektriny. Iba veľmi hmlisto som rozumela problémom, ktorým čelil môj otec v nemocnici, kde pracoval. Chýbal vyškolený personál, v budove postavenej z betónových kvádrov sa nachádzalo len zopár kovových postelí a jeden vzdorovitý generátor prúdu. Doma otec rozprával príbehy o operáciách potme a v takej horúčave, že bol rád, že mu okuliare nesklzli z nosa do pacientovho otvoreného brucha. Obavy svojich rodičov o mňa a všetky ostatné deti v dedine som ignorovala, hoci sme čelili množstvu rizík od kiahní po krokodíly. Mala som vlastné problémy. Napríklad rasu. Nikdy v minulosti som sa nezamýšľala nad tým, že som beloška. No teraz som o tom muse-
la uvažovať každý deň, keď mi ostatné deti šúchali predlaktia, aby

zistili, či sa tá vrstva kriedy zo mňa dá zotrieť. Ich matky sa pýtali, prečo s bratom nemáme normálnu farbu. Pre niektoré tamojšie deti sme boli prví cudzinci, akých kedy videli. A ani sme ich veľmi nezaujali. Začali sme sa preto učiť veci, ktoré mali zmeniť názor poroty. Ložili sme po stromoch, zbierali a jedli sme hmyz a učili sa komunikovať v kitubčine. Vďaka tomu sa nám po čase podarilo získať pár kamarátov, no nikdy sme ani zďaleka nezapadli medzi ostatných.

S týmto hendikepom som sa vrátila do nášho mestečka v Kentucky, kde väčšina obyvateľov nikdy necestovala ani za hranice okresu. Návrat nebol najľahší. Niektoré veci sa za ten čas, čo som bola preč, zmenili. Napríklad naša škola bola integrovaná. Asi dvadsať detí, ktoré predtým navštevovali jednotriedku zriadenú africkou metodistickou episkopálnou cirkvou, boli teraz v ôsmich ročníkoch roztrúsené medzi nami ako zrníčka čierneho korenia v soli. V Kongu som sa naučila žiť v role pozorovateľa, sledovať záhadné sociálne interakcie a podľa toho odhadnúť, ako čo najmenej vytrčať. Pokračovala som v tom aj po nástupe do tretieho ročníka v Kentucky, aby som si našla miesto v novej sociálnej situácii. Belošstvo som po dlhom období posmeškov za ružovkastú pokožku viac nedokázala vnímať neutrálne či dokonca ako čosi závideniahodné. Vďaka svojej skúsenosti som s dvojicou detí z našej triedy, ktoré boli inej farby, pociťovala omnoho väčšiu spolupatričnosť. Spriatelila som sa s nimi omnoho ľahšie než so svojimi beloškými spolužiakmi.

Z túžby byť normálna, zatiaľ čo vnútri si zachovám odlišnosť, sa stal môj životný štýl. Detaily života v Kongu v podobe rôznych nesúvisiacich obrazov, zvukov, vôní, cupitania gekónov po stenách osvetlených lampou, či dvojice odvážnych chlapcov, ktorá ma palicami bránila pred kobrou, sú spomienkami tvoriacimi v mojej hlave ostrov odolný voči erózii pod náporom americkej každodennosti. Hľadala som na tú zubatú žltú škrvnu s nápisom Belgické Kongo na našej starej školskej mape, na škrvnu, ktorú v momentoch, keď sme sa učili európske hlavné mestá, každý ignoroval. Keď som bola staršia, odcestovala som z domu. Vďaka tomu

som získala odstup svojho domovského regiónu Appalachia a aj vedomosť, že ho označujú za chudobný. A to aj napriek tomu, že väčšina z nás má v dome zavedenú elektrinu, môže navštevovať školu a poruke má poštu, cesty a automobil. Dedina v Kongu, kde som chvíľu bývala, nemala nič z toho. To miesto bolo také vzdialené chápaniu mojich priateľov, že som o ňom radšej nehovorila. Ani po rokoch som však neprestávala myslieť na niektoré deti, s ktorými som behávala po vonku (a ktoré behali rýchlejšie ako ja). Zatiaľ čo ja mám byť plný akože dôležitých vecí, ony bývajú kdesi v hlinených domoch so slamenou strechou, musia chodiť po vođu niekoľko kilometrov po poľnej ceste a možno majú deti, ktoré sa nikdy nedostanú do školy.

Prečítala som všetko, čo som o Kongu našla. Nebolo toho veľa. Američania nemajú k tomu miestu žiadny vzťah. Vedeli, že v severnej časti afrického kontinentu stoja akési pyramídy zrejme hodné návštevy. Dole na juhu sa zas odohrávala politická dráma v podobe apartheidu, plniaca titulky novin. No stred kontinentu ostával zahalený hmlou. Ak sa hovorilo o Afrike, vždy len z pohľadu silnejšieho na slabšieho: kresťanskí misionári pomáhali nevzdelaným, charita krmila zúfalé deti. Takáto debata sprevádzaná fotografiami prosiacich chudákov vôbec nevystihovala konžské deti plné energie, s ktorými som sa zoznámila, ktoré tak veľmi vynikali v tom, čo potrebovali na svoj život, a ktoré vôbec nechceli byť také ako ja. V diskusii o bohatých a chudobných chýbala akákoľvek zmienka o plnohodnotných afrických kultúrach s vlastnými zákonmi, písmom a spôsobmi, ako ješ, bývať a mať rodinu. O kultúrach, ktoré by raz napísali vlastné dejiny, no namiesto toho sa ocitli v okovách. Namiesto toho teraz prešlapujú na mieste a zvyšok sveta na ne zabudol.

Rovnako ako si Hochschild presne pamätá na miesto, kadiaľ letel, keď sa dozvedel o počte mŕtvych v Kongu, aj ja si spomínam na ten kútik v knižnici, kde som sedela s hrčou v krku a čítala informácie, ktoré mi zmenili život. Mala som pred tridsiatkou a práve som študovala *Endless Enemies: The Making of an Unfriendly World* (1984; *Odevkí nepriatelia. Ako stvorit nepriateľský svet*)

od Jonathana Kwitnyho. Bola to trefná kritika americkej hospodárskej politiky a dlhodobého zvyku USA zasahovať do cudzích vlád. Kwitny venuje veľký priestor práve Kongu, píše o tom, ako krajine vydržala ťažko získaná nezávislosť len päťdesiat dní a ako ju o ňu spolu s diamantami, kobaltom, sebaurčením a so všetkým ostatným pripravili zahraničné obchodné záujmy. Amerika bola v tomto smere silným hráčom. Prvý konžský premiér, ktorý vzišiel z demokratických volieb, Patrice Lumumba vyhlásil, že bohatstvo Konga patrí obyvateľom krajiny a že ho využije na to, aby zlepšil ich život. USA odpovedali zosnovaním plánu na atentát a financovaním štátneho prevratu, po ktorom zaujal Lumumbovo miesto lojálny diktátor ochotný otvoriť doly nadnárodným korporáciám. Keď som sa to dozvedela, ostala som zhrozená. Prehľadala som knižnicu a našla som prepisy z vypočúvaní v kongrese, ktorý neskôr vyšetroval, akú úlohu zohrala CIA pri destabilizácii konžskej nezávislej vlády. Našla som tam všetko: sprisahanie s cieľom zavraždiť Lumumbu aj dosadenie Mobutua. Keď si Konžania po čase volili nových zástupcov, CIA sa podieľala na rozpustení zvoleného parlamentu a zároveň sa poistila, že na čele krajiny zostane ich človek. Bohatstvo Konga tak naďalej mohlo prúdiť do zahraničných vreciek presne ako za čias kolonizácie.

Zmocnil sa ma hnev, ale aj pocit bolesti z vlastnej spoluviny a naivity, pretože som si myslela, že Amerika a Európa sa z Konga stiahli. Namiesto toho sme na jeho úkor bohatli a zdobili sa šperkami. Takmer každá vydatá žena, ktorú som poznala, nosila diamant z Afriky. Kobalt v našich motoroch a lietadlách, gumy na dopravných prostriedkoch, ktoré nám pomáhali vyhrávať vojny, či nútená práca, na ktorej stálo poľnohospodárstvo mojej vlasti, to všetko pochádzalo z krajiny, o ktorej sa v našich učebniciach dejepisu nepíše nič. Takýto stav ťažko označiť za nevinné prehliadanie. Moje myšlienky sa zamerali na jedinú krutú otázku: Ako je možné, že krajina s takým veľkým bohatstvom vstúpila do modernej doby ako domov najchudobnejších ľudí na svete?

Ďalších desať rokov som strávila štúdiom a hľadaním odpovedí. A práve vo chvíli, keď sa najkrutejší spôsob koloniálneho vykorisťovania menil na bezchybný stroj postkoloniálnej uzurpácie, som bola na mieste, v kolíske moderného bohatstva. Všetky príbehy o tom, čo je schopná urobiť jedna krajina druhej, o slepote kultúrnej arogancie a lúpeži pod rúškom záchrany sa zbíhali v jednom bode. Úplne ma opantali. Neverila som, ako málo ľudí ich pozná. Zaprisahala som sa, že keď budem staršia, zručnejšia a dostatočne skúsená spisovateľka, osobne tie príbehy vyrozprávam.

Túžba odhaliť pravdu však bola silnejšia než obavy z toho, že spravím chyby, a tak som sa pustila do písania knihy o Kongu. Zvolila som si formu románu, pretože to považujem za spôsob, ako ľuďom povedať veci, o ktorých si myslia, že ich nechcú vedieť. Beletria od čitateľov vyžaduje, aby si kládli otázky: Aké škody sa môžu páchať v mene záchrany? Ako dobyvateľ ospravedlní svoje výboje a čo my ostatní, ktorí sme sa stali rukojemníkmi odsúdeniahodných rozhodnutí našej vlády? Ako môžeme byť pokojní, keď sme svoje bohatstvo nadobudli takýmto spôsobom? Produktom mojej obsesie je kniha *The Poisonwood Bible* vydaná v roku 1998. Onedlho mi ďalšie zásadné informácie o Kongu sprostredkoval práve *Duch kráľa Leopolda*.

Napriek tomu, že som krajinu poznala dobre, nebola som pripravená na jej príbeh. Pri svojom bádani som sa zamerala na prechod od koloniálnej nadvlády s vedomím, že všetko to začal Leopold II. Skôr než kráľ odovzdal Kongo belgickej vláde, vyviezol z neho obrovské množstvo cenného materiálu. Chápala som moderné Kongo v kontexte rokov kolonizácie, počas ktorých neexistovali sociálne služby, Konžania nemali prístup k vyššiemu vzdelaniu a infraštruktúra sa budovala iba preto, aby slúžila na prepravu drahocenného tovaru. Nedostatok materiálneho a politického rozvoja bol dôsledkom koloniálnej nadvlády, prístupujúcej k miestnym obyvateľom ako k užitočnej pracovnej sile. No kvalita jej života vládcov nezaujímal.

Vôbec som si neuvedomovala, aké škody napáchalo na predchádzajúcich generáciách to, keď sa ľuďom neublížovalo iba pa-

sívne, ale so šokujúcou cielavedomosťou. Genocída vždy zanechá jazvy na duši tých, ktorí prežili. V roku 1960 si volili prvú slobodnú konžskú vládu vnuci a pravnuci tých, čo sledovali, ako sa ozbrojené jednotky kráľa Leopolda II. zmocňovali celej ich krajiny, nútili ich k poslušnosti a systematicky ich oberali o všetko hodnotné, čo mali. Aj po sto rokoch si Konžania rozprávajú príbehy o spôsobilosti, akými ľudí nútili kolonizátori pracovať, o tom, ako ich spúťavali a bili, o tom, ako ženy a deti držali v zajatí, kým muži nespĺnili kvóty, o tom, ako odtínali ruky tým, ktorí sa nechceli podvoliť. Vo svete, kde už takmer nikoho neprekvapí, čoho je schopný jeden človek voči druhému, má obdobie kolonizácie Konga stále svoje výnimočné miesto.

V úlohe darebákov vystupujú v tomto príbehu osobnosti toho najvyššieho rangu. Prvou je Henry Morton Stanley, známy americký cestovateľ (v britskom Walese zapísaný po narodení ako John Rowlands, bastard), veľký narcis a chronický klamár. Ďalšou zas nekonečne chamtivý belgický kráľ Leopold II. presvedčený o tom, že vďaka opatrnosti a úskočnej povahe sa mu podarí vytvoriť vlastný Konžský slobodný štát a hlavy americkej a európskych vlád presvedčí, aby ho uznali. Jeho ľúbivou propagandou, ako ide zlepšovať život miestnych obyvateľov, sa dali oklamať mnohí. No nie všetci. Príbeh má aj kladných hrdinov. Afroamerický novinár George Washington Williams bol prvým cudzincom, ktorý na vlastné oči videl zverstvá páchané správcami stanice za bieleho dňa. Zvyšok svojho života sa rozhodol stráviť oboznamovaním sveta s týmito udalosťami. Zamestnanec britskej prepravnej spoločnosti Edmund Morel si zas všimol, že lode smerujúce do Konga vozia len zbrane, kým naspäť sa vracajú plné slonoviny, kaučuku a ďalšieho vzácného tovaru. Keď pátral po dôvodoch, odhalil také obľudnosti, že sa okamžite pustil do boja za ľudské práva. Rogera Casementa, čo bol Morelov súčasník z Írska a zamestnanec britského konzulátu, zaujali jeho zistenia do tej miery, že sa osobne vybral do tých miest, aby sa presvedčil na vlastné oči. Keď sa pobúrený vrátil z cesty, pridal sa k hlasom volajúcim po odsúdení Leopolda II.

Ľudia ako Williams, Casement či Morel tvoria v príbehu o tom, čo je schopný urobiť jeden človek druhému, protiváhu chamtivým kráľom a márnomyseľným cestovateľom. Vďaka Hochschildovi vidíme povahu ľudstva v celej jeho šírke. Nedokážem si ani predstaviť, koľko hodín výskumu si to vyžiadalo, a skláňam sa pred tým, ako zručne a plasticky vykreslil všetky tie postavy. *Duch kráľa Leopolda* sa číta ako román. Ľudskoprávni aktivisti sú tam idealisti, robia chyby, často sú frustrovaní, občas ich sužujú vlastné pochybnosti, ale zároveň si zaslúžia obdiv. Svojím spôsobom sú idealisti aj kolonizátori, ženie ich neveriteľná túžba po zisku, občas zapochybujú, no celkovo vyvolávajú silné opovrhnutie. Leopold II. je prekvapujúco aktuálny aj dnes. Je to megalomanský vodca, ktorý svoj úrad zneužíva na podporu vlastného biznisu, v cudzincovi odmieta vidieť človeka, manipuluje médiami a šíri o sebe falošné informácie, len aby zlepšil vlastný obraz. (Takmer si vieme predstaviť, že Leopold II. používa Twitter.) Na rovinu, nikto z nás si nemyslel, že chce tento príbeh poznať. No Hochschild ho napísal tak, že sa od neho nedá odtrhnúť.

Keď som sa ku knihe vrátila po dvadsiatich rokoch, šokovala ma jej nadčasovosť. Krajina zničená kolonizáciou sa dodnes hľadá. Umelo vytvorený mnohojazyčný národ súčasnej Konžskej demokratickej republiky žije v hraniciach nakreslených ľuďmi, ktorí tam ani nikdy neboli. Jeho obyvatelia prežili celý život bez toho, aby mali možnosť spoznať fungujúci štát. Keď nemáte nič, len ťažko z toho vytvoríte niečo. Budúcnosť však nevyzerá celkom beznádejne. Občianske vojny sa skončili a nová generácia Konžanov je omnoho sebavedomejšia než jej predchodkyne. Vo chvíli, keď píšem tieto riadky, sa krajina pripravuje na voľby. Svoj zrak na Kongo opäť upierajú aj zahraniční investori. Možno sa však tentoraz zachovajú inak ako ich zlodejskí predchodcovia. Stúpa aj gramotnosť obyvateľov. Dnes sa pohybuje na úrovni zhruba 80 percent (hoci medzi ženami je omnoho nižšia ako medzi mužmi). Väčšine populácie však stále chýba prístup k základným službám a krajina trpí zúfalým nedostatkom jedla. Kongo je tak aj v súčasnosti bohatá krajina veľmi chudobných ľudí.

Komplikovaná situácia v prítomnosti od nás žiada, aby sme sa vyrovnali so zločinmi minulosti. Môžeme úprimne dúfať, že hrôzy opísané na týchto stranách sa už nikdy nezopakujú, no zaviazat sa k tomu vieme len vtedy, ak sa im postavíme tvárou v tvár. Medzičasom som si odpustila za to, ako málo som o tejto udalosti vedela. No nedokážem sa zmieriť s tým, že tento stav pretrváva vo väčšine spoločnosti dodnes. Hochschildova kniha je jedným z najprecíznejšie spracovaných diel o histórii Konga, aké kedy vyšli. Napriek tomu iba hŕstka respondentov v knihe pochádza priamo z Afriky, čo autor považuje za smutné a frustrujúce. Hochschild vynikajúco pracuje s výpoveďami Afričanov a Afričaniek o genocíde, ktoré sa niekto niekedy vôbec obťažoval vypočuť, preložiť a zapísať. Tieto živé svedectvá o stratách jednotlivcov patria k najdojemnejším pasážam knihy. Bohužiaľ, podobných záznamov vzniklo iba zopár a ešte menej sa ich aj dochovalo. (Keď Leopold II. odovzdal svoju kolóniu Belgicku, spálil všetky záznamy s tým, že „Dám im svoje Kongo, ale nemajú právo vedieť, čo som tam robil.“) Najpálčivejšou otázkou celého príbehu je, ako sa dá umlčať a vymazať národ tvorený miliónmi ľudí, obývajúcich plochu presahujúcu milión štvorcových kilometrov, s mnohými jazykmi a bohatou hudobnou tvorbou, národ, ktorý si tak hlboko ctí tradície. Najlepšie teraz spravíme, ak sa zahĺbime do príbehu o skaze a nahliadneme naň tak z pohľadu páchatelov, ako aj ľudí, ktorí sa vzopreli, a budeme dúfať, že tam začujeme aj hlasy umlčaných. Toto môžeme považovať za najväčší úspech *Ducha kráľa Leopolda*. Na tú hrôzu sa nedá zabudnúť.

VENOVANÉ
DAVIDOVI HUNTEROVI
(1916 – 2000)

OBSAH

Predhovor	23
Úvod: „Obchodníci unášajú našich ľudí“	31

PRVÁ ČASŤ: KRÁČAŤ DO PEKLA

1. Nevzdám sa, kým ho nenájdem	51
2. Ako líška prechádzajúca cez potok	66
3. Obrovský koláč	84
4. „Zmluvy nám musia garantovať všetko“	101
5. Z Floridy do Berlína	119
6. Pod vlajkou jachtárskeho klubu	135
7. Prvý kacír	152
8. Tam, kde nevládne Desatoro	169
9. Zoznámenie s pánom Kurtzom	200
10. Strom, ktorý plače	212
11. Tajné spoločenstvo vrahov	234

DRUHÁ ČASŤ: KRÁL' ZAHNANÝ DO KÚTA

12. Dávid a Goliáš	255
13. Doma u zlodeja	267
14. Sviet' naňho, lúč!	283
15. Zúčtovanie	303
16. „Novinári vám nedajú bloček“	316
17. Nikto nie je cudzinec	338
18. Víťazstvo?	365
19. Veľké zabúdanie	386
Osobný doslov	407
Poznámky	425
Použitá literatúra	471
Podakovanie	491
Register	495